

ՏԵՏՐ ԵՕԹԵՐՈՐԴ

ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Հրահանգիչ խօսակցութիւնք, Բ. Միլոց, Ժամանակ, Նիւթ. — Վարդն. — Մայիսի գիշեր մը (Վիպակ). — Երեւակ ծրարն :

ՀՐԱՀԱՆԳԻԶ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ

Բ. ՄԻԶՈՑ, ԺԱՄԱՆԱԿ, ՆԻԻԹ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ. — Ահաւատիկ, Ատոմ՝ Աղան, ճիւղ մը ձեղի՝ ձեր Օհլամուռի անտառակէն. ձերգրութեանէն զիտէի թէ որքան սիրահարած էք դուք այն անտառակին. ուստի, մտածեցի որ ձեզի շատ ախորժելի պիտի գայ այս ճիւղը: Ծամբան այդ ճիւղը կարծես թէ հարցումներ կ'ընէր ինծի. «Ես ուրկե՞ կու գամ. ի՞նչ եմ. ի՞նչ պիտի ըլլամ. կոչտ հողէն ի՞նչպէս ինծի նման փախուկ բան մը ելաւ» կը հարցընէր՝ կարծես՝ սա տերեւիկը: Մտմտացի, մտմտացի. պատասխան մը չգտայ տալու. չոգենաւ ինձ մէջ մէյ մը այս կանանչ ոտին կը նայէի, մէյ մըն ալ կապոյտ ալիքներուն. այն ալիքներն ալ սկսան՝ կարծես՝ հարցափորձ ընել. «Մենք ի՞նչ ենք. ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ տեղ, գայն, ձեւ կը փոխենք. ո՞րիկ կու գանք եւ ո՞ր կ'երթանք»: Դուք երջանիկ էք, Ատոմ՝ Աղան, որ այս հարցումներուն ամենուն ալ պատասխանը գիտէք: Զեր շնորհիւ, ծառանիդ ալ... :

ԱՏՈՄ. — Արդարեւ զարմանալի է իրաց այդ կերպարանափոխութիւնն, որ անընդհատ կերպիւ կը կատարուի տեղերաց մէջ: Բնութեան երեք քաղաւորութեանց մէջ ալ, այսինքն հանքաց, բուսոց ու կենդանեաց վրայ ալ կը տեսնուի այդ կերպարանափոխութիւնն... :

Հ. — Այո՛, քանի՛ տեսակ քար կայ, քանի՛ տեսակ բոյս, քանի՛ տեսակ կենդանի։ Աստուածաշունչին մէջ ըստած է թէ Ժամանակաւ բան մը չը կար. «Եւ երկիր էր աներեւոյթ եւ անսպարաւս»։ Ամենէն առաջ երկու բան կայ եղեր, խաւար եւ ջուր, եւ Աստուծոյ հոգին ջուրերուն վրայ կը չըջի եղեր։ Աստուածաշունչին մէջ առաջները ցաւաքի խօսք չը կայ. ցաւաքը վերջը կ'երեւնայ. Սուրբ Գրոց այդ կտորը աղէկ հասկըցած չեմ. ցաւաքը ջուրին տակէն ելած է թէ ջուրին վրայ դոյացած է ետքը։ Կեցի՛ր, մեր հին աւանդութիւնն այն է որ Աստուած, տնակիւք, անվախճան, անտեսանելի եւ անհասանելի էութիւն, ուղեց իր գորութիւնը ու իր փառքը յայտնի ցուցնել. ուստի մտածեց ու ջուրը ստեղծեց. ջուրին մէջ դրաւ արարչութեան սերմը, եւ այդ սերմը ոսկիի նման շողջողուն հաւկիթ մը եղաւ։ Միլիոն ու միլիոն տարիներ անցնելէն ետքը՝ հաւկիթը կտարեց. անոր մէկ կտորէն երկինքը ստեղծեց, միւս կտորէն երկիրը՝ զորն որ ջուրէն դատեց։ Այնուհետեւ ինքն ալ երկուքի բաժնուելով, երկու բնութիւն յառաջ բերաւ, արու եւ եզ, ներգործակաւ եւ կրաւորակաւ...

Ա. — Աղէ՛կ, աղէ՛կ. դուք ինչ բան սորվելու պէտք չունիք...

Հ. — Այս աւանդութեան սլաոճառաւ, առաջները, Նոր տարիին իրարու հաւկիթ կը նուիրենք եղեր. ետքը Զատիկին սկսեր ենք հաւկիթ կտորել, եւայլն։ Բայց ասոնք առաւայել են. գիտունները ի՞նչ կը սորվեցնեն տիեզերաց կազմութեան վրայ, ինծի պէտքի բանը ատ է։

Ա. — Լաւ հասկնալու համար ուրիշ բաներն,

նախ պէտք է խօսիլ ժամանակին եւ միջոցին վրայ. առանց միջոցի չենք կրնար հասկնալ նիւթն. առանց ժամանակի չենք կրնար հասկնալ կեանք, գործ, յառաջադիւթիւն, շարժում՝ ի մի բառ :

Հ. — Միջոցին հետ նիւթ ըսիք, ժամանակին հետ շարժում : Բայց նիւթն է որ միջոցին մէջ տեղ մը կը գրաւէ, տեղ կը փոխէ. նիւթն է որ գոյութիւն ունի, շարժում ունի. Ուրեմն ճիշդերբն նիւթ է : Նիւթ ըսելով, պէտք է հասկնանք ուրեմն քարն ալ, վարդն ալ, մարդն ալ. աստղերն ալ, ալիքներն ալ. գիրքն ալ, գրագէտն ալ, դրիչն ալ. այդ Օհրիստոսի ծառին ճիւղն ալ, եւ այն բանաստեղծութիւնն ալ՝ որ այդ ճիւղին վրայ դրեալ... :

Ա. — Այո՛, նիւթէն կազմուած է տիեզերքն : Նիւթն յաւիտենական է : Ոչինչ ոչնչէ՛ չը ստեղծուիր եւ ոչինչ չոչնչանար բնութեան մէջ : Կը կերպարանափոխուի միայն նիւթն՝ այն զօրութեամբ որ իրեն յատուկ է... :

Հ. — Կ'աղաչեմ, չառ բան միատեղ մի՛ ըսէք, որ պէսզի աղէկ հասկնամ : Նիւթն յաւիտենական ե կ'ըսէք. այսինքն միշտ եղած է, այսինքն ստեղծուած չէ, հետեւաբար չը պիտի ջնջուի : Շիտակը ըսեմ, խեղքս չառներ կ'որ այդ խօսքերը : Յաւիտենական... : Հասցա ի՞նչ կը նշանակեն մեր գործածած բառերը, խիղք, վերջ. արարիչ, արարչութիւն. նիւթ, հողի. դժոխք, արքայութիւն... :

Ա. — Ոչ միայն ձեր, եւ ո՛չ մէկուն խեղքն ալ չառներ ժամանակն, միջոցն, դոյացութիւնն եւ սկզբնական պատճառն : Մարդկային մտայ հասողութենէն վեր են տառնք : Իմաստասէրներ եղած են, որք սկզբնական պատճառին հետազո-

տութեամբ կորուսած են իրենց խելքն . . . :

Հ. — Ի՞նչ կ'ըսէք . ուրեմն աւելի աղէկ է բնաւ բան չը գիտնալ կամ գիտնալու ետեւէ չըլլալ . . . :

Ա. — Բայց ինչո՞ւ համար : Եթէ կան բաներ՝ զորս յաւիտեան թերեւս չը պիտի գիտնանք , բաներ ալ կան զորս գիտենք արդէն եւ շատ լաւ գիտենք : Գիտենք թէ ի սկզբանէ էր նիւթն , որ անհուն է ժամանակին ու միջոցին մէջ : Այո՛ , նիւթն անհուն է , յանհունս բաժանական է . ամենալոթր մարմինն ալ տակաւի բաժանելի է : Սակայն , բաժնելով բաժնելով կը հասնինք այնպիսի մասնիկներու , որք այլ եւս անբաժանելի են բնալուծօրէն . այդ մասնիկք կը կոչուին պարզ մարմինք կամ տարերք : Այդ պարզ մարմինք յարակցութեան զօրութեամբ իրարու կը միանան եւ կը կազմեն բաղադրեալ մարմիններն : Մարմինք ծանրութեան օրինօք իրար կը քաշեն , եւ ձգողականութեան զօրութեամբ է որ կրնան կենալ միջոցին կամ տարածութեան մէջ :

Հ. — Բայց ի՞նչպէս կ'ըլլայ . բոլոր այդ մարմինները՝ կռթնելու , կենալու տեղ մը չունին . թռչուններուն պէս օդին մէջ կրնա՞ն կենալ :

Ա. — Ի՛նչ որ օդ կը կոչէք , տարածութիւնն է գիտունին համար : Օդն ալ մարմին մ'է , զոր մեր վրայ ու մեր մէջ կը կրենք եւ ու դուն : Բոլոր մարմինք տարածութեան կամ միջոցին մէջ կը կենան , զիրար բռնելով ձգողականութեան զօրութեամբ :

Հ. — Այո՛ , պէտք է տարածութիւն ըսել՝ օդ ըսելու տեղ : Նիւթը՝ ըսիք՝ տարածութեան ու ժամանակին գերին է : Նիւթը տեղ մը պիտի բռնէ , առիկայ տարածութիւնն է . նիւթը տարածութեանէն դուրս չը կրնար ելնել . տարածութիւնը նիւթին

բանտն է : Միւս կողմէն ալ նիւթը՝ իրեն յատուկ զօրութիւնով մը որուն խելք չենք կրնար հասցունել՝ կը փոխուի միշտ , կամ թէ կը կերպարանափոխուի . այս կերպով ալ նիւթը ժամանակին ենթակայ է : Նիւթը յաւիտենական է . ոչ կ'ստեղծուի , ոչ կը ջնջուի . . . Այսպէս ըսիք , բայց . . .

Ա. — Իմ խօսքս չէ այն . հազարաւոր տարիներ յառաջ Դեմոկրիտէս իմաստասէրն ու Լուկրետիոս գիտուն բանաստեղծն այնպէս վճռած են , եւ իննեւտասներորդ դարուս գիտութիւնն այդ վճիռն հաստատած է . ոչինչէն բան մը չեղներ , եւ բա՛ն մը չը դառնար ոչինչ . . . :

Հ. — Բայց այս Օհլամուռի ձիւղն որ այրենք , չոչնչանա՞ր :

Ա. — Երբեք . միայն ձեւ կը փոխէ :

Հ. — Այո՛ , մոտիկ ըլլալով ձեւ կը փոխէ :

Ա. — Ծուխի եւ ածխնի կը փոխուի : Բայց այդ ծուխն , այդ ածխնն ալ նիւթ են . ոչինչ չեն : Այդ ծուխին եւ այդ ածխնին մէջ նոյնքան բան կայ որքան կար ծառի ձիւղին մէջ՝ այրելէն յառաջ : Նոյնքա՞ն բան կայ՝ ըսի . աւելի՛ բան կայ . քանզի փայտին կազմական մասունք՝ այրելու ժամանակ՝ օդէն ալ նիւթեր առին . հետեւաբար , այդ ծուխն ու փոշին՝ եթէ կռուին՝ աւելի ծանր պիտի դան այն ոտտէն , զոր ձեռքդ բռնած էիր եւ որ քեզ աւելի ծանր կը թուէր քան չեն թուիր ածխնն ու ծուխն : Այսպէս , տարերք՝ նիւթին յատուկ մէկ զօրութեամբն՝ անընդհատ կը փոխուին , իրենց զանգուածն եւ իրենց ներքին նկարագիրք անփոփոխ մնալով յաւիտեան : Նիւթն ոչ կ'ստեղծուի , ոչ կը ջնջուի , ոչ կը նուաղի ոչ կ'առաւելու , ոչ կը թեթեւնայ ոչ կը ծան-

րանայ . կը կերպարանափոխուի միայն . այսինքն տեղ
կը փոխէ , ձեւ կը փոխէ , վիճակ կը փոխէ . . .

Հ. — Ի՞նչ կ'իմանաք «վիճակ կը փոխէ» ըսելով .

Ա. — Վիճակն՝ ըլլալու կերպ մ'է , եւ նիւթին ա-
ռաջին աչքի զարնող յատկութիւնն է . նիւթն՝ երեք
վիճակ ունի . հաստատուն , հեղուկ , կազային : Հաս-
տատուն մարմինք յաւէտ կամ նուազ կարծր են , եւ
իրենց յատուկ ձեւ մ'ունին . հեղուկ մարմինք ձեւ
չունին եւ կը հոսեն , երբ հաստատուն մարմնով շին-
ուած ամանի մը մէջ չը դրուին . իսկ կազն , օդն ,
անաեսաների է , զոր սակայն կը տեսնենք , երբ՝ զոր
օրինակ՝ նաւու մ'առաջաւան ուռենայ . օդն ալ ,
այս , մարմին է՝ որպէս ըսինք . գոյութիւն ունի
մեր մարմնոյն մէջ ու մեր մարմնէն դուրս : Մարմին
մը կընայ յաջորդաբար այս երեք վիճակներէն անց-
նիլ . Այսպէս հեղուկ ջուրն՝ որ կը հոսէ՝ հաստատուն
մարմին մը կ'ըլլայ եւ կը կենայ , երբ՝ ցուրտին ազ-
դեցութեամբ սառի . եւ կազային մարմին կ'ըլլայ ,
երբ՝ տաքին ազդեցութեամբ չոգիանայ , կազանայ :

Հ. — Աղէկ հասկցայ . միշտ վիճակի փոփոխութիւն ,
միշտ կերպարանափոխութիւն կայ . ստեղծում
եւ ոչնչացում չը կայ , յաւելում ու նուազում չը
կայ : Թէ որ եօթը հազար տարի առաջ տիեզերքը
կըռուած ըլլար եւ այսօր ալ կըռէին նորէն , նոյն-
չափ սլիտի կըռէր . այնպէս չէ՞ . Բայց . . . Ի՞նչ կ'ը-
սէք . . . աղայ մը ու չափահաս մարդ մը նոյն է ,
նոյնը կը կըռէ :

Ա. — Բսի թէ նիւթն յաւիտենական է . եւ ես
չըսի , Դեմոկրիտէս՝ գիտնոց գիտունն՝ հազարաւոր
տարիներ յառաջ հռչակեց զայն : Արդ , քանի որ
նիւթն , — ընդհանուր , բացարձակ նիւթն , — եղած

է միշտ եւ պիտ'ըլլայ յաւիտեան, մարդս ալ, ոեւէ մարդ մը, գոյութիւն ունեցած է եւ պիտ'ունենայ յաւիտեան: Մանուկ, չափահաս, ծեր. սաղմ, դիակ, աճիւն. նոյն նիւթն է ամենն ալ: Եթէ չափահաս մարդու մը մարմինն նորածին մանկան մը մարմնէն աւելի կը կշռէ, մարմնոյն՝ աճամբէ ոտացած այդ ծանրութիւնն — որ իւր սնունդէն կուգայ — ուրիշ մարմնոց ծանրութիւնն է, որք կային յառաջագոյն, որք կային իւր շուրջ՝ կաթի, ցորենի, խաղողի, եւլն. ձեւով: Ուստի կը փոխուի նիւթն, եւ մեզ երեւցածէն աւելի կը փոխուի. սակայն նոյն կը մնայ նիւթին կշիւն. Դեմոկրիտէս ըսած է թէ, էական տարբերութիւնն ուրիշ բանէ յառաջ չը գար բայց եթէ հիւլէներու տարբերութենէն՝ թուոյ, մեծութեան, ձեւի ու կարգաւորման վերաբերութեամբ:

Հ.— Ուրեմն այս Օհլամուռի ճիւղն նիւթ էր, նիւթ է եւ նիւթ պիտի մնայ. կար միշտ եւ չը պիտի ոչնչանայ երբեք:

Ա.— Այդպէս է: Միայն թէ ժամանակ մ'եղած է, յորում նիւթն ունեցած չէ այդ ոստին գեղեցիկ ձեւն, եւ մանաւանդ գեղեցկագոյն ձեւն այն էակին՝ որ Օհլամուռի սրբաւիպ մէջ այդ ոստին տկնարկած եւ երազած է . . . :

Հ. — Յուզուեցա՞ք. եւ արդէն իմ միտքս ալ յոգնեցաւ: Բան մըն ալ ըսե՞մ ձեզի. մեր խօսակցութեան միջոցին, ընտոր որ սղաղը կամաց կամաց մարդուն ներսիդին կ'անցնի, տրամութիւնն ալ անանկ կամաց կամաց հոգիիս մէջ մտաւ: Տգէտ ըլլալ աղէկ մը հասկնալուն համար տրամեցայ թէ գիտութեան վրայ քիչ մը ծանօթութիւն առնելու համար արտմեցայ. չը գիտեմ: Ինչ եւ իցէ. միշտ չնորհակալ եմ ձեզի. հիմակու հիմայ մնաք բարով:

Պ. Ա. Ր. Գ. Ն. (¹)

ԱՌ ՏԻԳՐԱՆ ԷՖԷՆՏԻ ՔԷԼԷԿԵԱՆ

Է ինձ մի վա՛րդ . ունի բոյր այն , այլ եւ շո՛ւնչ .
Փրթթի այգուն , երեկոյին ոչ խամրի .

Աւփայն ներքեւ շողայ հանգոյն զոհարի .

Ծաղիկ միա՛կ , այլ ե՛ւ է նա ծաղկանց փունջ :

Երկինք ըզվարդն ինձ ձօնեցին այն անմահ .

Դու զանդրանիկ ձօնես ինձ վարդ Մայիսի :

Բերանդ է լուռ , քարծրածայն սիրս քո խօսի .

«Պահէ՛ զիմ վարդ . քոյինն առ քեզ տա՛ց մահ :»

Որ մեռանի սիրով , ո՛չ կեայ յաւիտեան .

Տապանազիրն ո՛չ մըշտաբաց է մահեան . . . :

Ընծայես այժմ ինձ վարդ ցամաք . այլ յորժամ

Փակուին աչք իմ վարդից , ասեղց լուսասոր ,

Յարժամ հիւծիմ , ի հող մրսեմ տարածա՛մ ,

Պիտի ձօնես ինձ վարդ ցողեա՛լ արեւաւոր . . . :

Իձասկիչ , Մայիս

ՍԱՅԻՍԻ ԳԻՇԵՐ ՄԸ

Դ .

Գարեգին իւր թղթէ ստուար ու մեծ ծրարնե-
րուն խորերէն խորհրդաւոր ծրար մը հանեց . այս
ծրարին մէջէն թուականաւ նորագոյն նամակն ինձ
տուաւ եւ լատեցի զայն : Ահաւասիկ այդ նամակն .

(¹) Անցեալ ամսուան Դարժումի Բովանդակութեան մէջ ընթեր-
ցողք տեսան Վարդն , այլ թերթին մէջ չը գտան զայն . զի , թէեւ
տուած էի ձեռագիրն , այլ տեղ չը մնաց Վարդին :

«Գարեգին».

Աննկարագրելի կացութեան մը մէջ կը գտնուիմ. հայրս երկու օրէ ի վեր հողին տակ է... Ի՛նչ ցաւ է այն. ընտանեացս մէջէն առաջին բաժնուօղն ինք եղաւ : Ի՛նչ ցաւ է... : Երբ դադաղը դուրս կը հանէին, սիրտս իլաւ . աղապս, աղապս, կը գոչէի . պատասխանօղ չկա՛ր... : Աղապսս, զոր շատ կը սիրէի, զոր մօրմէս աւելի կը սիրէի, աղապսս հրեշտակի պէս անոյշ բան մը եղաւ մահուանէն ետեւ... : Ձեռն կրնար բացատրել ի՛նչ կը զգայի... : Շունս ալ լացաւ. բայց յետոյ զիս մինակ թողուց՝ լալու հէգ հայրս . Պայրընի գուշակութիւնն էր որ կը կատարուէր. «Շունս անգամ զիս պիտի լքանէր» : Բայց, ո՛չ, շունս զիս չպիտի լքանէ. հօրեղբորորդիս գայն միասին Գատըգիւղ տարած ըլլալու է նորէն. Գատըգիւղ... :

Իրաւ է որ հայրս մեռաւ : Բայց ի՛նչ է մեռնիլը. ի՛նչ է ասլիլը : Հիմայ չը լսեր, չը տեսներ, բայց կը շարժի. այո՛, կը շարժի, վասն զի կը կերպարանախոխուի : Կերպարանախոխութիւնն ալ կեանք է. բայց հիմայ օգին հետ է իւր գործը, ո՛չ եւս այլ մարդոց հետ : Կազերը. անոնք կը գգուեն, կը թափանցեն, կ'այրեն կամ կը զովացնեն հայրս... :

Բայց ես հօրս գգուանքներուն պէտք ունէի : Ե՛ս, ես հօրս պէտք ունէի. Նա միայն զիս կը հասկնար. նա զիս կ'ապրեցնէր նիւթապէս ու բարոյապէս : Ընկերութիւնն՝ որուն մէջ կ'ապրէր՝ անտանելի էր իրեն. նոյնպէս անտանելի էր հօրս՝ իւր կողակցին հետ կենակցութիւնը. բայց կը հանդուրժէր ընկերութեան, կը հանդուրժէր այն աններդաշնակ կենակցութեան : Տժգոհ՝ այսպէս՝ ընկերութենէն,

տոժգոհ իւր կնոջմէն, տոժգոհ աշխարհէն, չէր համար-
ձակեր զիս ստիպել որ աշխարհ մտնեմ՝ բառին ամեն
նշանակութեամբ: Կը թողուր որ ազատ ապրիմ, կար-
գամ, գրեմ, շրջագայիմ, սիրեմ: Սիրոյս պսակունմն
ալ գոհութեամբ պիտի տեսնէր. վասն զի Նազիկին
ինքն ալ հաւնած էր, դէմքին ու վարքին, մտքին
ու սրտին: Սակայն ինք, հայրս, աւանդ, հայրս զիս
յաւիտեան պիտի բաժնէր... Ինքն ինձմէ յաւիտեան
բաժնուած պահուն՝ հայրս ինչ պիտի բաժնէր յա-
ւիտեան իմ պաշտեցեալ Նազիկս...: Յակոբ աղան
կ'երթար կուգար հօրս կենդանութեան ժամանակ:
Խեղճ հայրս բնաւ չէր ակորժեր այդ շահախնդիր
ու նուաստախոհ անսիրտ մարդէն: այլ գործ ու-
նեցած էր, գործ ունէր հետը: Անգամ մը — հօրս
ծանր օրերն էին — վրայ հասայ, երբ մայրս եւ այդ
մարդը դադտնի խօսակցութիւն մը կ'ընէին. գու-
շակեցի խօսակցութեան առարկան, եւ գուշակու-
թիւնս, աւանդ, ճիշդ ելաւ...: Գարեգին, Յակոբ
աղային ճիրաններուն մէջ պիտի իյնամ. Նազիկիս
երեսն անգամ չը պիտի տեսնեմ...:

Հայրս, այո, հայրս է որ զայս ինձ կը պատուի-
րէ... — Նոսեր ներսը կու լայի. զիս կանչել տուաւ:
Ինքն ալ լացած կ'երեւէր. այլ անխռով կերպարանք
մ'առնելով ինձ հետ սկսաւ խօսիլ: «Ո՞ր էիր, Տի-
րան» հարցուց. «Ի՞նչ կ'ընէիր. կը խորհէիր անշուշտ
ազգիդ վրայ, ինչպէս որ շատ անգամ կը խորհիս երբ
առանձին նստիս: Ազգը շատ ցաւալի վիճակ մը ու-
նի, տղաս...: Գործերու վիճակն ալ անշուշտ շատ
նախանձելի չէ. դրամական տագնապը կը տիրէ տա-
րիներէ ի վեր...: Մարդուն սիրտը կը ճմուռի, երբ
հանճարալից ու յուսալից պատանի մը կը տեսնէ,

որուն հանճարը ճանչցող չը կայ, որուն յոյսերը պատկուելուն յոյս չը կայ...» Թողուց հանց հայրս եւ շարունակեց. « Գիտութիւնը թերեւս ապրեցնէ մարդը հոս, երբ մարդ պաշտպանութիւն վայելէ մանաւանդ. այլ գրականութիւնը, բանաստեղծութիւնը... Բանաստեղծներուն ամենէն աւելի յարգեալը՝ կը յիշեն Մկրտիչ Պէշիկթաշեանը՝ ինչպէս ապրեցաւ եւ ինչպէս մեռաւ։ Երանի՛ անոնց որ բանաստեղծ, քեզ նման բանաստեղծ, կը ծնին — զարգացեալ ազգի մը մէջ. բայց այս ազգին մէջ բանաստեղծ ապրելու համար պէտք է քնարը ձեռք առնէ մարդ եւ կամուրջին գլուխը երգէ... Ժողովուրդ, ընթերցող հասարակութիւն չը կայ. Մեկենաս ալ չը կայ, չը մնաց։ Բանաստեղծները հարուստներու կողմէն բեռ կը նկատուին ընկերութեան. վարժապետներն անգամ, անոնք որ տղաքը կը կրթեն, ազգը յառաջ կը վարեն, անոնք անգամ իբրեւ պատառաբոյծ կը համարուին։ Հարուստ մը չը հանդուրժեր որ վարժապետ մը, որքան ալ պատուաւոր ու նշանաւոր ըլլայ, իրեն ամբողջ գտնուի ազգային ժողովի մը, մասնաժողովի մը մէջ. այդ պատճառաւ կ'անիծեն — ոմանք բերնով, գրեթէ ամենքն ալ մտքերնուն — Սահմանադրութեան հեղինակները։ Ազգիս համար մեծ ցաւ զգալով պիտի գոցեմ աչքերս։ Ներքին քարեկարգութիւն կ'ըսէ, քարեկարգութիւն կը լսէ խեղճ Ներսէս Պատրիարքը. աջակից չունի բարեկարգութեան գործին համար. ժողովրդական եւ եկեղեցական դասէն կոյր հակառակորդներ ունի. հարուստները բարեկամ են Ներսէս Պատրիարքին, բայց ազգին բարեկամ չեն ընդհանրապէս, որ ըսել է Ներսէս Պատրիարքին բա-

բեկամ չեն : Քնարդ ո՞վ պիտի մտիկ ընէ : զաւակս , այս ազգին մէջ . . . : Մահուանէս առաջ սլարտական եմ ապահովել մօրդ , քու եւ եղբօրդ կեանքը . . . : »

Պիտի շարունակէր , բայց ծանր կուգար պաշտելի հօրս ինչ որ պիտի ըսէր : Իրիկուան դէմ նորէն զիս կանչեց . էջ մը կարգացնել տուաւ ինձ Աստուածաշունչէն՝ որպէս թէ ոյժ առնելու համար . յետոյ խօսեցաւ . « Քնարդ . . . պիտի թողուս , Տիրան , ա՜նոյշ զաւակս : Յակոբ Աղան խօստացաւ երէկ քեզ իրեն գրագիր առնել : Հովտաց ու լեռանց աղատ մարդն էիր , գրասենեակի մարդ պիտի ըլլաս այսուհետեւ . Տոմար պիտի բռնես , առեւտրական նամակագրութիւն պիտի ընես , հաշիւ պիտի ընես . բանաստեղծութիւն չը պիտի ընես . . . սիրահարութիւն չը պիտի ընես . . . : Մայրդ ինչ խնդրեց որ զքեզ երդմնցնեմ . . . զքեզ երդմնցնեմ որ ա՛յ չը պիտի տեսնես Նազիկը . . . » Պիտի նուազէի . հայրս ալ այն աստիճան յուզմամբ արտասանեց այս խօսքն , որ այլ եւս չը խօսեցաւ . . . : Անյադարար անգամ մը երեսս նայեցաւ , յետոյ երեսն արեւմուտք դարձուց : Գեղեցիկ էր վերջալոյսը : Հայրս իրրեւ բանաստեղծ կը մեռնէր . եւ բոլոր կենացը մէջ արդէն սիրած էր բանաստեղծութիւնն . . . :

Հետեւեալ օրը թաղեցին հէգ հայրս : Ըսի , հայրս հրեշտակի պէս , յոյսի պէս , սիրոյ պէս անոյշ բան մը թուեցաւ ինձ մահուանէն յետոյ : Ինձ այնպէս կը թուէր թէ հայրս իրեն հետ գերեզման կը տանէր Նազիկը . ինձ այնպէս կը թուէր թէ Նազիկը դա՛գազին մէջն էր . . . եւ կ'ուզէի որ զիս ալ դա՛գաղը դնեն , սեւ հոլը դնեն . . . : Ա՛հ , Աստուած չը ցուցընէ քեզ , Գարեգին , որ լսես հօրդ դա՛գաղին վը-

րայ նետուած քարերուն ձայնը : Ձայնին սեւը կըլ-
լայ՝ այո՛, ես լսեցի սեւ ձայն . լսեցի ես սեւ ձայ-
նը հօրս գերեզմանին վրայ , Նազիկիս գերեզմանին
վրայ . . . : Տուն դարձայ կիսամեռ . գիշերը մինչեւ
լուս լացի ու մտմտացի : Մօրս ձայնը լսեցի վարի
յարկէն . « Թո՛ղ լայ , թո՛ղ լայ որ մարդ ըլլայ . գի՛րք
միրք , Նազիք մազիք չի գայ ասկէ ետքը . չարշի
կայ , բարա վաստըկել կայ . գլխուն վրայ քօխոզ
կայ . թող հասն ունի նէ փախծունկ տայ . Ակոր Ա-
ղան անանկ մարդ մըն է որ , անիկայ մարդը աղէկ
քերպիյէ կ'ընէ . . » Մօրաքրոջս հետ կը խօսէր . « Կա-
մաց խօսէ՛՛ կ'ըսես կ'երթաս դուն ալ . կիւնա քեյզի
ես . լուսահոգիին հետ ճայմա դեր ելլալով , քիւ-
քիւն քիւքիւն հայպեհասը ըրիք տղաս . խապահա-
րին մենծը ձերն է : Հիմայ՝ ալ ես ու Ակոր Աղան
ենք . կրնայ նէ խօսքերնուս դուրս ելլայ . աս-
կէ անդին Ստամբուլ չի գայ : Մա՛րդ ըլլալու է ,
մա՛րդ . փարայի աէր ըլլալու է . անանկ ուս-
մունքը մուսմունքը , աղնուականութիւնը , նա-
զիքութիւնը ստակ մը չընէր . . . : Ան Նազիք
օյաճախն ալ կրնայ նէ թող ասկէ ետքը օյին ել-
լայ տղուս հետ . չեմ ուզեր ան աղջիկը , ղիս-
սեղամ . ես Ակոր Աղային աղջիկը պիտի առնեմ Տի-
րանին . . . » Մօրաքրոյս նորէն գիտօգութիւն կ'ը-
նէր մեզմ ձայնով . չէի լսեր իր խօսքը . մայրս կ'ա-
ղաղակէր . « Քա , խե՛նդ . ես , հե՛ն կը խնդաս հե՛ն կու
լաս . չի՞ տար աղջիկը՝ կ'ըսես . ես նայէ ընտոր պե-
ճեմի՛շ կ'ընեմ : Ամա չիրքին է , խառա խայի՛շ է ե-
ղեր . հարը փարա ունի եա . փարան նայինք . լու-
սահոգիին ալ աղնուական ուսումնական կ'ուզէր ,
քեզի պէս ան ալ Նազիքին հաւնած էր : Մինչեւ որ

համագեցի նէ, ինչ հալ քաշեցի: Ամա խօսքս քալեցուցի. դուրսէն մտիկ ըրի. թշխար թշխար իմ ըսածս ըսաւ. Նազիֆը չը պիտի տեսնաս ըսաւ Տիրանին. Տիրանը գիտեմ՝ հօրը խօսքէն թիրիզ փայլի դուրս չեւար, ի՞նչ քի կտակ տէյի ըսաւ... »

* * *

Կը հաւատաս հիմայ, Գարեգին, որ իրօք աննկարագրելի կացութեան մը մէջ կը գտնուէի, որ իրօք աննկարագրելի կացութեան մը մէջ կը գտնուիմ... Այս նոր կենաց՝ զոր ալ ցը մահ պիտի վարէի՝ ես ի՞նչպէս պիտի հանդուրժէի. ես ի՞նչպէս պիտի ապրէի՝ գլխուս վերեւ երկու բռնաւոր ունենալով, մայրս ու Յակոբ Աղան. ես ի՞նչպէս պիտի կրնայի ապրիլ զրկուած յաւիտեան սիրուհւոյս տեսութենէն. ես ի՞նչպէս պիտի ամուսնանայի Յակոբ Աղային աղջկան հետ... Չը կրցայ սենեակս կենալ, եւ չը պիտի կրնայի աշխարհիս մէջ կենալ. անձնասպանութեան դաղափար մը, որ հօրս մահիճին մօտ խկ ծնաւ մտացս մէջ, որ ապա նորոգուեցաւ՝ երբ հօրս դադարը դուրս հանեցին տունէն, երբ փոսն իջուցին զայն, այդ դաղափարը՝ զոր բոլոր գիւղերը ջանացի վանել մտքէս, անուհանջ եւ անյաղթելի ներկայացաւ մտացս՝ մօրս խօսքերը լսելս յետոյ: Գլուխս դարձած էր... Պէտք էր կենացս վերջ տայի. բայց ո՞ւր, ի՞նչպէս...:

Շխտակ Օհլամուռ գացի: Սիրտս կտոր կտոր եղաւ, տեսնելով տերեւներն՝ որոնք ծառերէն կը թափթփէին. տերեւները, որոնց փթթումը՝ Մայիսին՝ Նազիկին հետ տեսած էինք. որոնք մեր գգուանքն ու գրկախառնութիւնքը ծածկած էին այն յիշատակելի իրիկունն, յաւիտեակա-

կան սիրայ խօստման անմահ իրիկունն : Հոն ցանկալի էր ինձ մեռնիլ . բայց ի՞նչ եղանակաւ մեռնէի . ծառէ մը վար ինքզինքս կախելով . . . :

Չը գիտեմ ինչպէս ինքզինքս Օհրամուռէն հեռու , չառ հեռու , Զիւհտար գտայ : Կը յիշե՞մ , Գարեգին , կը յիշե՞մ հին օրերը , Զիւհտարի զուարճութիւնները , անվախճան խօսակցութիւնները . . . Այդ անտառակին առջեւ ծով ալ կար . ջուրի ընթացք մը , տղմուտ , պղտոր , եւ թուի իմն անյատակ՝ թէ եւ չտփեմն այնքան դիւրին է նորա յատակին : Ամայի՛ . . . աշուն է . . . հոն ալ կ'իյնային տերեւները , եւ հոն ալ տերեւներն ու թռչունները՝ հովուէն գրկաց մէջ իրարու խառնուած՝ կ'երգէին թեւաւոր ու դաշնակաւոր այն երգը , Պայրընի վերջին երգը . « Եթէ կեանքն ամեն հրապոյր կորոյս քեզ համար . . . » Այո՛ , պիտի թօթափէի այն ցաւագին քեռը , կեանքը՝ որ ամեն հրապոյր ինձ համար կորուսած էր առ յաւեհ . կեանքն , որ իր հրապոյրներն ինձ պիտի զլանար այսուհետեւ : Սակայն կ'ուզէի այն օրը մինչեւ իրիկուն ապրիլ , եւ դեռ կէս օր էր : Հովիւ մը կ'երգէր հեռուն : Այդ երգը՝ չը գիտեմ ինչո՞ւ միտքս ձգեց մանկութեան բարեկամ մը , դպրոցական ընկեր մը , որ հոն՝ Զիւհտար՝ ծովը խղճուած էր : Ու հովիւին երգին մէջ՝ հովուն երգոյն երգակից՝ կը լսէի հէգ հանիին ձայնը՝ որ թռուանը դադալին ետեւէն երթալով կը հեծէր ու կ'ըսէր . « Անմարելի՛՝ կրակ , Մկրտիչ . » Հանին ու մայրը ու եղբայրը այն Մկրտիչը կը պահէր , ու դեռ պատանի էր տասնը վեց տարեկան . . . : Այդ դառն յիշատակը՝ հովուի մը քաղցր ձայնին այսպէս արթնցած՝ անտեսլի տպաւորութիւն մ'ըրբաւ հոգւոյս վրայ . փրկաւէտ ներ-

գործութիւն մ'ըրաւ այն դա՛ռն յիշատակը : Ա'ւ չէի
լսեր հովին ձայնը . ու կերկերածայն անտառը չէր
ինձ կրկներ այլ եւս Հարօլտի յուսահատական
նուազն . « Եթէ կեանքը քեզ համար կորոյս ամեն
հրապոյր : » Մօրս ձայնը կը լսէի , որ քաղցր եւ ա-
ղեկիզիկ կ'եղնէր հիմայ իր սիրտէն . Վոքը եղբօրս
ողորմուկ ձայնը կը լսէի . « Անմարելի կրակ , Տի-
րան : » Որոշեցի ապրիլ , կէտ առ կէտ կատարել
հօրս կտակն , անձս ուրանալով , համաձայնելով լիո-
վին նոր վիճակիս պայմանաց , ապրելով բոլորովին
իրեւել դրական մարդ :

Այլ բանաստեղծի կենացս ընդ միշտ հրաժեշտ տալէ
յառաջ , ուղեցի իրեւել բանաստեղծ անյադարար ան-
գամ մ'ալ վայելել իմ միւս սիրավայրերս , ՄօտաՊուռ-
նին , Յանառաքին : Երկար , անյաճ նայուածքներ
կ'արձակէի ջուրց վրայ , ծովափանց վրայ , երկարածիգ
սպիտակ վարդոսին ու սեւ նոճեաց երկարածիգ ան-
տառակին վրայ , ծովածոցին ու ծովուն վրայ . եւ
մէն մի ակնարկս նոր տալաւորութիւն մը յառաջ կը
բերէր հաճոյական , հեշտական , հոգեկան : Յուզ-
ուած , յոգնած , քնհատ եւ արբշիւ , յանգգայս
թմրեցայ եւ նիրհեցի . եւ երանք մը տեսայ . — Ա-
սիական ափանց վրայ դարձեալ , այլ ո՞ր կողմ չը
գիտեմ , ծառի մը յեցած՝ ծովը կը գիտէի . երկու
հրեշտակ՝ մին աղջկան՝ միւսը մանչու կերպարանօք
Նազիկը գրկերնուն վրայ առած էին ու ծովը կ'անց-
նէին : Նազիկ՝ հիւծեալ՝ կը ննջէր : Հրեշտակք հո-
լաթեւ դէսլ ինձ կու գային : Դիւեր էր , լուսնի լու-
սապայծառ գիւեր մը . յստակ կերպիւր կը տեսնէի
Նազիկի դէմքը . սեւ մազերը սոսկալի կմախ մը կը
ծածկէին , տփգոյն , տփգոյն , տփգոյն . ու կը ժպտէր

Նազիկը . . քունին մէջ, մահուան քունին մէջ : Զախ
ձեռքին մէջ ծրար մը կար , առ ինքն ուղղած նա-
մակացս ու բանաստեղծութեանցս ծրարը . աջ
ձեռքն ազատ էր , սրտին վրայ էր , որպէս ըսելու
համար՝ Ալֆրէտ տը Միւսէի գիւցազնուհւոյն նման՝
թէ հիւանդութիւնն հոնկէ՝ կու գար , — սրտէն :
Կուրծքին վրայ ծաղիկ մը կար , որպէս միշտ : Եւ
ատոեղք ու լուսին ամենքն ալ Նազիկին կը նայէին
ու կ'արտասուէին : Երբ ծովն անցաւ , հիւծեալ
աղջիկը վայրկեան առ վայրկեան փոխուեցաւ , ոգե-
ւորեցաւ , միս ու գոյն ու կենդանութիւն ստա-
ցաւ տակաւ . եւ լուսեղէն ոտիւք հրեշտակք թե-
թեւ քայլելով վեր կը հանէին զայն բլուրէն , որուն
ծայրը կը կենայի ծառի մը յեց : Երբ մօտեցան , Նա-
զիկ աչքերը բացաւ , ոտք ելաւ , եւ թեւաբաց եւ
հերարձակ գրկացս մէջ վազեց . . . :

Արթնցայ . հօրս շունն էր , մեր շունն էր որ կը գգուէր
զիս ու գգոցէս մխիթարական ու քաջալերական խօս-
քեր ինձ կ'ուղղէր : Ինչպէ՞ս Գատըգիւղ կը գտնուէր . .
Այո՛ , հօրեղբորսրդիս Լեւոն իրեն հետ տարած էր
զայն : Նազիկ երազիս մէջ զիս գրկեց , շունն էր որ
իրօք զիս կը գգուէր : Բայց սէրը , բայց ծարաւը ,
Նազիկն առանց տեսներու ի՞նչպէս պիտի ապրէի . .
Զիշտարի որոշումս մոռցած էի . Նազիկ , Նազիկ
կ'աղաղակէի եւ կու լայի . եւ ալիքները կը տես-
նէի որք կը վազէին , որք ամենքը բան մը կ'ըսէին
մէկ բերան . եւ ինչ կապոյտ էր ջուրը , եւ ինչ ա-
նոյշ էր արդեօք հանգիստը՝ կապոյտ ծովուն յա-
տակը . . : Յառաջացայ . շունն հասկցաւ՝ ուշիմ հա-
ւատարիմ կենդանին . բոլոր զօրութեամբը կը ջա-
նար կասեցնել զիս . կը կաղկանձէր , ցամաքին վրայ

րիւր ակնարկ նետելով, օգնութեան կոչելով Լեւոնը որ հեռու գտնուելու էր: Նստայ աւագին վրայ. Արին սկսաւ լզել, համբուրել երեսներս: Մօտայի Գաղղիական եկեղեցւոյն զանգակն սկսաւ հնչել. սիրտս սլայթեցաւ. երեսի վրայ եկայ, եւ լացի՛, լացի՛. . . . Սուրբ արոյրին գորովածայն գանգիւնն հազար բան կը պատմէր, հազար բան կ'ըսէր ինձ. հազար յուզմամբք հոգիս կը վրդովէր: Յիշեցի այն օրերը, այն երջանիկ օրերը, երբ Նազիկը փոքրիկ աղջկի էր ու Գաառգիւղ կը բնակէր, ու ես ալ չսա անգամ Գաառգիւղ կու գայի: Ու իրիկուն մը Մօտա-Պուռնի՝ ծունկի վրայ բերի զայն, երբ նոյն աղօթահրաւէր զանգակն հրեշտականուէր՝ նորէն այնպէս կը հնչէր, քաղցրիկ ու մելամաղձիկ այնպէս կը հնչէր. . . . Նազիկն ինչ պիտի ըլլար, երբ մեռնէի, երբ օրագրաց Խառն լուրերուն մէջ կարգար. « Տիրան Ն*** անուն երիտասարդ մը անձնատպան եղած է սիրային սրտածառաւ: » Բայց ինչպէս ալ ատրէի առանց տեսնելու Նազիկը, առանց Նազիկին հետ ու Նազիկին համար ասրելու: Ո՛ հայր, ո՛ հայր. . . . Ինչպէս կրցար ինչ սահանջել այդ զոհաբերութիւնը. ինչպէ՞ս. . . . Եւ ես ինչպէս կը ժտիմ մտարերել վախճան տալու կենացս, զոր պատուիրեցիր ինձ նուիրել մօրս եւ եղբօրս պահպանութեան. . . . Ինչ աննկարագրելի, ինչ անտանելի վիճակ, Գարեգինդ իմ. . . :

Այսպէս անցաւ կենացս վերջին օրը: Այո՛, կենացս վերջին օրը. որովհետեւ Տիրան բարեկամդ ոչ եւս է: Այսօր պաշտօնիս գլուխը կ'երթամ անցնիլ Յակոբ Աղային վաճառատան մէջ: Մայրս կ'ուղէ եղբօրը մօտ ըլլալ Իւսկիւտար, մօտեւս հոն պի-

տի փոխադրութենք: Հօրս կոտակն երկիւղածութեամբ պիտի յարգեմ. բանաստեղծութիւն ոչ պիտի կարդամ ոչ պիտի գրեմ, եւ բանաստեղծներէ հեռու պիտի կենամ: Քեզ վերջին անգամ կը գրեմ. ինձ պատասխան մի՛ գրեր: Մնաս բարով:

(Աւարսն յառաջիկայս)

ՏԻՐԱՆ »

ԵՐՐԵԱԿ ԵՐԱՐՆ

Ա Ռ * * *

Եւ ասէի. «Բան զարթնումիւն քաղցր է՝ բուն»

Այլ քանի՛ քաղցր եղև զարթնումն իմ այսօր... :

Մըտերիմ մը, փափկիկ հոգի, միտք հըզօր,

Բարձիս վերել մընացր զերգ շո՛ղն ինձ այգուն :

Աչքն իւր՝ ողջօյն, ձեռն ինձ երբեակ ետ ծըրար,

Կամ երբեակ փունջ.—Միւսէ—յասմիկ—ծուլած թաքուն.

«Մհ, այս զարթնումն՝ ըսի՛ քաղցր է քան ըզբուն :»

Այլ զի՛նչ յայտնէր զիրն. արտասուէ՛ր կամ թըրթումը:

Ոչ զիրն եւեթ, զիրքն ու ծաղիկ արտասուօր

էին թացեալ. տըտունջ, ըսզիւտ ու բողոք

Ինձ կոյսն յըղէ՛ր՝ օծեալ բուրմամբք, համբուրի՛ւք... :

Տըխրին այն շեշտ՝ հասեալ նոճեաց ներքեւէն՝

Վառեցին զիս անլուր, մըթին, հո՛ւր կըրիւք... :

—Մհ, կեանք եւ սէր առ մարդն երկնուտս պարգե՛ւ են... :

Իճասիյէ, Յունիս 9

ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Շնորհակալութեամբ կը ծանուցանեմք թէ Մեծ . Ներսէս էֆէնտի Ներսէսեան՝ ձեռամբ Հանդիսիս խմբագրին՝ վեշտասան կտոր հայերէն, ֆռանսերէն եւ անգլիերէն գրեան նուիրեց Ասիական Ընկերութեան :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Առողջաքանութիւն երիտասարդութեաց . — ՆԱԶԻԿԵԱՆ
Բառագիտութիւն . — ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳՈՒՐԵԱՆ :
Դիւցազունի աշխատութեան . — Կ . Յ . ԳԱՐԱԿԻԼԵԱՆ :
Դրամ . — ՌԵԹԷՈՍ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ :
Իքս . — ԳԱՐԻԷԼ ԳՐԱՍԷՐԵԱՆ :
Խորհուրդի հաւասարեղոյ . — ՅԱԿՈԲ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ :
Վարդ եւ Շուշան . — ՏԻԳՐԱՆ Ս . ՇԱԼՃԵԱՆ :
Տարեբառառողջաքանութեան . — ՄԱՏԹԷՈՍ ՄԱՍՈՒՐԵԱՆ

ԳՐԱՆԻ ՖՈՒՆԴԱՄԱՆՍ ԲԱՌԱԳԻՐԻ . — Սոյն
գործին Ա . Եւ Բ . տետրերն արդէն տպուած են :
Ի դիւրութիւն բաժանորդաց , եւ իրենցմէ չատե-
րուն խնդրանաց վրայ , որոշուեցաւ՝ տետր առ տետր
ցրուելու տեղ՝ տպագրութեան աւարտումէն յե-
տոյ բառագիրքն յղել թղթակազմ առ բաժանորդս :
Ամբողջ գործին բաժանորդագինն է Տ դահեկան :
Բաժանորդագինք սլարաին ուղղուիլ առ Մեծապա-
տիւ Գարեգին էֆէնտի Պաղտատեան , Յակոբեան
խան , Չաքմազճըլար :

ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ . — Միաց-
եալ ընկերութեանց նախորդ Տնօրէն Ժողովոյ Ա-
տենապետ Մեծապատիւ Գէորգ էֆէնտի Ասլան-
եանի սոյն ընտիր աշխատասիրութեան առաջին
տպագրութիւնն աւարտած լինելով , երկրորդն՝
յաւելմամբք ու սրբագրութեամբք ի մօտոյ պիտի
հրատարակուի Գ . Պաղտատեան (Արամեան) տպա-
րանէն :